

Dagdröm, lek och konstnärligt skapande

*Underlag till föredrag i serien Psykoanalysen från vaggan till graven
15 oktober 2008, ABF, Stockholm.*

Av Clarence Crafoord

”En dagdrömmare är inte konstnär
annat än i sina drömmar”
I. Bergman i *Bilder*, 1990.

Människans besitter en förmåga och drift till gestaltning för att placera sig själv i den egna tiden. Till skillnad från djuren som, också om de har avancerade men instinktmässiga minnesfunktioner, helt lever i nuet, utvecklar människan en förmåga att omfatta sin plats i tiden. Barnet kan fånga ögonblicket, ett *nyss*, så småningom ett *igår* och senare ändå ett *förra året*. Mer diffust kommer föreställningen om vad som menas med *sedan* och det handlar oftast om en efterlängtdad tillfredsställelse som inte kommer *nu genast* utan sedan.

Hästen, som ju enligt legenden har ett gott minne, skyndar på stegen när man vänder ridturen hemåt, men frågan är om den kan föreställa sig höet eller stallet med kamraterna som väntar. Friheten från rytteren som dresserar den. Men har en häst också fantasin som frammanar bilder av den efterlängtdade ängen eller vad det kan vara? Kossan i bregotthagen med sprängande juver, kan den fantisera om mjölkningens lättnad? Ljudet av mjölkningens anordningar lockar den liksom förr bupigans näverlur. Men föreställer sig kossan några bilder av lättnad och omhändertagande när den vänder hemåt? Knappast. Inte heller den ängsligt väntande hunden torde annat än vagt uppfatta tiden; nu kommer matte snart, hon brukar komma vid den här tiden. Hunden uppfattar framförallt nuet i vild glädje när matte än kommer, det är inte att ta fel på. Glädjen är lika stor också när hundägaren är försenad. Den välkända synen eller framförallt de igenkända lukterna tycks fylla upp hela nuet.

Att från nuet omfatta det förflutna, erfarenheter och färdigheter, att med sitt omdöme mer eller mindre lyhört fånga den egna placeringen – positioneringen – i nuet för att med hjälp av sina önskningar om framtiden föreställa sig sitt handlande, det är nog förbehållet

människan som redan tidigt utvecklar sin förmåga att föreställa sig vad som har varit eller vad som ska komma. Detta är ett inslag i människans dagdrömande, på gott och ont.

Det infantila

Barnet föds efter en tid i moderlivet där successivt sinnesorganen och det centrala nervsystemet börjat fungera. Vid födelsen till en hjälplös tillvaro möter myriader av intryck de ofärdiga sinnesorganen. Jag tänker mig att dessa sinnesintryck är kopplade till diffusa bildföreställningar förknippade med upplevelser av främst lust eller olust. Olustkänslorna leder till handlingar som kroppsliga rörelser, skrik och gny, ett slags tecken som uppfattas av omgivningen/modern som kan lugna barnet med kroppskontakt, smekningar och slutligen tillfredsställelse vid bröstet. Den starka upplevelsen av ett slags slutgiltig tillfredsställelse vid modersbröstet och den därpå följande sömnen kan vara en upplevelse som för alltid läggs ner som ett minnesspår av att den slutliga tillfredsställelsen är möjlig att uppnå. Jag tänker mig att den upplevelsen lägger grunden till en stark längtan som gång på gång tillfredsställs och skänker en lyckoupplevelse som man ständigt önskar upprepa och återuppleva. Känslan av att en slutlig tillfredsställelse existerar gör att människan därpå i sin utveckling i olika sammanhang återupplever denna längtan.

De infantila fantasierna återupptäcktes så att säga av Freud när han beskrev den infantila sexualiteten som bärs av den infantila; ett slags ständigt närvarande längtan som ligger bakom all vår senare upplevelse av längtan och som stimulerar strävan och begär. Längtan kopplas till en förhoppning om sedan, i framtiden, längre fram, lockelser i kommande tid som påminner om hur längtan i den infantila upplevelsevärlden till slut alltid tillfredsställdes. Under barndomen lever individen i nuet mer än i framtiden och överraskas då och då av diffust hågkomna men bortglömda bilder av tillfredsställelsen. Successivt kopplas räckor av hågkomster till dessa känslor, och minnesbilder skapas som ger form åt framtida fantasier.

När språkutvecklingen kommer igång förefaller det som om också förmågan till fantiserande tar fart. Men också spädbarnet har en påtaglig förmåga att avläsa människors röster, gester och minspel parallellt med att den passiva språkförståelsen blir allt mer nyanserad. Alla intryck ger upphov till fantasier förknippade med känslor av typen lust/olust. Det finns anledning att förmoda att ett rikt fantasiliv därtill äger rum med en basal gestaltande förmåga grundad på de kroppsliga minnen och fantasier som dominerar det späda barnets själsliv.

En svåruthärdlig brist

Fantasierna väcks också till liv av kroppsliga behov och intryck. Man har kunnat urskilja att spädbarnets begär efter tillfredsställelsen vid bröstet får det att hallucinera bröstet och hallucinationen förmår tillfredställa begäret övergående. Tumsugningen bidrar förstås till att förstärka hallucination/illusion om att ligga vid bröstet och njuta. Men det handlar redan tidigt

om en substitutstillfredsställelse. Varje barn tvingas till avståenden. Bristen på reell uppfyllelse av önskan stimulerar fantiserandet. Drömmar om tillfredsställelse ”nu genast” nödgas av naturliga skäl vänta, och med avståendena stärks fantasierna ytterligare om hur tillfredsställelsen ska komma. Saknaden och bristen tänds minnet och fördjupar känslan i en stegrad spiral. Det lilla barnet som hallucinerar bröstet ser detta som en del av sig själv och laddar sin upplevelse av själv och bröst med intensiv känsla, en laddning som Freud benämnde narcissistisk libido. Med hjälp av denna laddning kan barnet alltså i sitt gryende fantasiliv brygga över väntan på reell tillfredsställelse men förmår det endast i begränsad grad. Överstiger frustrationen en toleransgräns uppstår en svåruthärdlig brist och smärta och den narcissistiska laddningen sviktar och ger plats för våldsam ångest, vrede och hat. Barnet kan, som Melanie Klein observerat, i dessa oundvikliga stunder fyllas av omätlig vrede och hat som kan fantiserar som begär att i primitiv avund slita sönder, förgöra och förstöra det givande bröstet. Fantasierna leder också till upplösning av de begynnande bilderna av ett eget värdefullt själv, bilder som hotar att förgöra begynnelsen till egen självkänsla. Men när barnet skrikit sig blått eller rasat ut, kommer slutligen bröstet med den begärda totala tillfredsställelsen och hallucinationen återkommer och den ljuvliga lyckan återställer barnets övertygelse om att det också *är* bröstet. Så småningom kommer perioderna av frustration oundvikligen att leda till upplevelsen av att bröstet kommer utifrån – men kvar blir ändå övertygelsen om den totala kontrollen över det. Så snart önskan om bröstet hallucineras, vips! är bröstet där. Men kontrollen är inte total, och åtskillnaden blir så småningom varsebliven.

I barnets fantasi uppkommer föreställningen om ”den andra” som ett objekt, ett eftertraktat, begärligt och älskat objekt som i föreställningsvärlden laddas med kärlek. Barnet älskar bröstet som kan ge den fullständiga tillfredsställelsen och detta objekt är förstås ur-objektet som laddas med libido. I denna period följer en kritisk process i det lilla barnets inre föreställningsvärld som handlar om narcissismens transformation och övergång till kärleken till objekt i omgivningen. Freud har skrivit om denna betydelsefulla omvandling i sina skrifter där han successivt introducerade oidipuskonflikten. Barnet fantiserar om den slutliga tillfredsställelsen och riktar sina fantasier och önskningar mot föräldrarna. Härur stiger de i förstone som incestuösa uppfattade sexuella önskningarna mot föräldern av motsatt kön uttryckt i termer som att ”jag vill gifta mig med pappa” eller ”jag ska alltid ligga i mammas säng” och liknande. Sådana mer eller mindre romantiska fantasier kommer att gestaltas i barnens lekar och i deras teckningar eller andra uttryck för fantasierna, som alltid har ett sexuellt tema. Detta kan uttryckas i hur barnen fantiserar om att vara prinsar och prinsessor, att de i hemlighet tillhör kungafamiljen och senare omsätts fantasierna i idoldyrkan och drömmar om kändisar och deras tillfredsställande och lockande livsvärldar. Det är ur dessa kvardröjande infantila önskefantasier som kungligheternas attraktionskraft och kändisjournalistiken hämtar sin näring.

Leken

Var och en förstår av detta resonemang att alla dessa inre förlopp också beledsagas av yttre skeenden. Jag nämnde tumsugning som ju också kan beskrivas som en autoerotisk handling, en väg till primär sexuell tillfredsställelse: en i den egna kroppen framkallad upplevelse av förening med det älskade objektet som ännu inte är något objekt i egentlig mening utan förblir en fantasi i en ljuv känsla utan kontur men präglad av stegrad lust. Det brukar kallas för autoerotik men kan också beskrivas som en lek. Det är som att barnet leker att det suger på bröstet, leker att det får i sig livgivande mjölk och leker att det ligger i mammas famn. Snart hittar det också andra sätt att leka med den egna kroppen, med fingrar, tår, könsorgan som också ger lustupplevelser på nästan samma sätt. Denna lust uppsöks som en lek som upprepas för att fånga tillfredsställelsens otydliga bilder. Man kanske också kan tendensen att föra alla tingestår omkring sig till munnen och lära känna deras struktur som ett slags lek. Alla dessa förnimmelser adderar sig i barnets förställningsvärld till minnen, bilder och fantasier som säkert är diffusa men alla med ett gemensamt tema: att söka en upplevelse av lust och tillfredsställelse. Leken är primärt lustfylld och samtidigt en intensiv övning i färdigheter och förkovran av både fysiska och intellektuella förmågor. Det finns ett slags drivkraft till lekan som sannolikt inte bara utgörs av olika former av sexuella strävanden, som Freud antog, utan också av ett slags lekanets lust där provandet, utmaningen och bemästrandet av färdigheter ger en lustupplevelse i sig. Det går inte att ta fel på levnadslusten hos ystra kalvar som hoppar runt bland sin första sommars nya dofter och intryck eller hos kattungar som leker med varandra eller för den delen hos barn som, glömska för sin omgivning rasar omkring, inbegripna i sin lek som de vuxna bara oklart anar reglerna för.

Barnaleken en egen värld

Freud konstaterar i ett föredrag, som han höll för över hundra år sedan, att barnens lek utgör en aktivitet där barnen kan fantisera en egen värld med innehåll och innebörder som tar sin inspiration från deras erfarenhet och iakttagelser av vuxenvärlden men där de kan göra om denna värld efter sina egna, ofta högst privata önskefantasier. Barnen går upp i sin lek som leks helt öppet, medan de vuxna bevittnar deras förehavanden. Om leken avbryts, kan barnen på ett ögonblick lämna sin fantasivärld och inträda i verkligheten för att strax därpå återta leken där de slutade. I leken är allt möjligt, ett par stolar kan bli ett sjörövarskepp, en papplåda en racerbil, ett pappersark ett flygplan eller en skokartong en barnvagn med en baby. Inte nog med det – papplådan kan tjäna både som babysäng och som tjutande ambulans, sjörövarskeppet förvandlas till ett slott eller bollen till att bli en farlig bomb. Leken kan skapa vadsomhelst av vardagliga ting och barnen kan i leken både leva i en reell värld och en låtsad fantasivärld och kan ändå hela tiden skilja mellan det fantiserade och det verkliga. Samtidigt som man är djupt inne i leken är det fullt möjligt att hålla ett öga på de vuxna fastän de för

ögonblicket lever i en annan värld. Lekandet äger rum på ett tryggt område i närheten av de vuxna. Kanske är det viktigt att vuxna finns i närheten med sin närvaro någonstans inom hör- eller synhåll så att det bildas ett slags hägn i vilket det finns den trygghet som möjliggör en fri lek utan begränsningar; det paradoxala i att just det av vuxennärvaron inhägnade området gör leken maximalt fri.

Leken liknar psykoanalysen

Situationen liknar i hög grad psykoanalysen, tydligast kanske inom barnanalysen, där barnet i analys i analytikerns närvaro förmår att uttrycka sig fritt. Analytikern kan iaktta vad som sker i det som sker och med sina kommentarer hjälpa barnet att förstå vad det leker, dock utan att avbryta eller störa lekandet.

Också vuxenanalysen eller för den delen psykoterapien – den som tillämpar ett psykodynamiskt tänkande – kan liknas vid en lek, där patienten tillåter sig att låta sina tankar flyga och fara, fångas av infall och vad som dyker upp och kommer in i en berättelse som varken han själv eller terapeuten annat skulle dyka upp. I den trygga närvaron av terapeuten äger denna lek med tankar, minnen och drömmar rum. Också här gestaltas minnen och fantasier – alldeles som i barnets lek – och också här är den som går i terapi helt klar över att en annan verklighet finns, och är alltså beredd att avbryta sin berättelse i det ögonblick terapeuten anger att timmen är slut. Också analytikern eller terapeuten deltar i leken, inte som lekledare men som trygg följeslagare, förmedlaren av närvaro, erbjudaren av möjligheten att i ett slags lekande med orden forma den egna berättelsen.

Denna terapeutiska verksamhet skiljer sig markant från den kognitiva terapin där terapeuten blir ett slags lekledare eller lärare, en, som föreskriver reglerna och metoden för leken och som beskriver mönstren för samtalet. Här tycks det intressanta vara hur tankarna följer mönster som kan kategoriseras och bedömas som goda eller dåliga, medan själva berättelsen och dess källor i fantasin träder i bakgrunden.

Lek och dagdröm

Freud beskrev i sin nu hundraåriga betraktelse hur barnens lek avlöses av de vuxnas dagdrömmande. Hur fantasierna hos den vuxne till skillnad från barnleken döljs för omgivningen och oftast hålls hemlig. Dagdrömmarna pågår mer eller mindre oavbrutet utan att vi tänker på det. De skingras av koncentration och uppmärksamhet men dyker upp i sysslolöshet och avkoppling. Blicken sveper kanske över medpassagerarna i bussen eller på tåget, och tankarna kan syssla med vad man här tycker sig se, eller också kan fantasin mer fångas av inre minnesbilder och förbiglidande tankar. ”Vad tänker du på?” skulle vi kunna fråga den som sitter i tankar. Vi får aldrig ett ärligt svar. ”Just ingenting”, ljuger den tillfrågade generad. Varför är det så? Dagdrömmandet vill man inte röja, för oftast handlar dagdrömmerierna om önskingar och framtidsvisioner som mestadels handlar om kärlek eller

makt, kanske sexuella önskefantasier eller sorg över besvikelser i relationer, kanske svartsjuka och hämndbegär, inte sällan om planer för framtiden, kanske konkurrens, strävan efter inflytande, uppmärksamhet eller pengar. Allt sådant döljer vi, och när man frågar vad vi tänker på, snor vi ihop en passande nödlögn kring mer neutrala ting, vad barnen sysslar med eller vilka närmaste inköp som planeras. Dagdrömmarna förs så in på realiteterna och trivialiteterna som får dölja de hemliga drömmarna, alldeles som Freud beskrivit att nattens drömmar förvanskas för att också inför oss själva dölja de latent drömtankarna. Samtidigt som de triviala realiteterna kan hållas fram, både för den som frågar om våra tankar och för den nattlige drömmaren själv, så kommer trivialiteterna att inte sällan bli symbolbärare, alldeles som i barnleken, där en kartong blir en babysäng eller en boll förvandlas till en bomb.

Det är ju allmängods för alla och envar att den triviala vardagens ting kan bära på en sexuell, lätt igenkännbar symbolik, där en väska står för det kvinnliga och ett paraply för det manliga könsorganet, de högklackade skorna blir en åtråns symbol att nå en könslig extas, att vara tillgänglig genom att höfterna öppnas och skjuts fram liksom den öppnade rocken, skjortan eller kavajen låter ana att det manliga könet är berett till aktion. Men allt sådan är välbekant och uttråkande samtidigt som det stimulerar våra fantasier om alla de signaler som de vardagliga tingen förmår förmedla till sinnena i form av färger, former, lockande dofter och aptitligt förpackade smaker. Skönheten hos tingen syftar till att väcka våra associationer, drömmar och fantasier i en riktning som låter ana eller vill förmedla en tillfredsställelse som snuddar vid den infantila drömmen om den slutliga tillfredsställelsen och vill hålla den drömmen vid liv. Säkert har all vardagslivets och den moderna tillvarons alltid beledsagande musik också samma syften.

Vad sysslar konstnärer med?

”Var får du alla dina påhitt ifrån?” frågade kardinalen den store diktaren Ariosto som han var mecenat för. Ariosto svarade inte kardinalen på frågan. Med denna anekdot inleder Freud sin framställning om ”Diktaren och fantiserandet”. Svaret kan inte ges i annan form än den indirekta. Många konstnärer får samma fråga eller den mer påträngande ”Vad vill du egentligen säga med det här konstverket?” ”Vad betyder egentligen dina dikter?”

Konstvetare och litteraturkritiker kan lägga ut texten i lärda utläggningar som mestadels bara blir marginalanteckningar till konstverken medan konstnärerna mestadels svarar lätt undvikande som Ekelöfs svar i *Färjesång* på frågan ”Varför skriver ni? Av brist på sysselsättning. Vade retro. Ni vitsar också? Ja! – jag vitsar också.” eller som Ingmar Bergman: ”Se mina filmer, där finner du svaret!” Det märkliga är att en konstnär eller dramatiker som ändå dristar sig att lägga ut texten om sina inspirationskällor eller försöker förklara ”vad jag egentligen har menat” hamnar i samma tomhet som sina uttolkare. Det är som om magin försvinner. Alldeles samma dilemma uppkommer när vi försöker förklara barnets lek eller när vi försöka tränga bakom vad en dröm, uttolkad av analytikern, egentligen

innehåller. Allt blir bara förslag och marginalanteckningar, antydningar eller gissningar. Intressanta samtal kan uppstå eller lärda avhandlingar skrivas, så småningom återgår konstnären till sitt egentliga arbete, skriver en ny roman, målar nya bilder och väljer andra motiv, uppvisar nya skapelser, sätter samman nya pjäser eller iscensätter de gamla på nya outgrundliga vis. Musikerna tränar sig till att skickligt tolka musikaliska verk med nya visioner och nyanser. Tillfrågade vad de vill åstadkomma säger det klokaste: ”Sluta tänka på det, njut istället, om du tycker om det jag gör!”

Konstens sinnesorgan

Liksom barnens lek lyhört iscensätter stämningar och händelser i yttervärlden som i leken görs om till barnlekar, förnimmer också konstnären vad som pågår i världen, också om den konstnärligt verksamme i sitt arbete kan förefalla bortkopplad från världen, måhända isolerad i sin ”världsfrånvända” syssla. Ändå är det så att konstnären har ett känsligt sinnesorgan som liksom från ett utsiktstorn fångar in rörelserna i samtiden. Detta kan ske högst medvetet och som en spaning ut över nutidshorisonten, men det kan också ske lika omedvetet och ”intuitivt” som barnen fångar in ämnesområden för sina lekar. Lekarna kan återge omedvetna skeenden i barnets familj och närmaste uppväxtmiljö, och på samma sätt kan konstnären omedvetet uppfånga skeendena och underströmmarna i samtiden, inte bara i den s.k. kulturella världen utan också i nutidshistorien.

Man skulle kunna uttrycka det så att den konstnärligt verksamma har utvecklat ett särskilt sinnesorgan för att avlyssna tidsenligheter och att avlyssnandet ständigt pågår i en speciell form av uppmärksamhet som både är fokuserad och fritt svävande, ungefär så som analytikern avlyssnar sin analysand, med jämnt svävande uppmärksamhet. Därtill kommer att de flesta konstnärligt verksamma människor, vare sig de sysslar med författarskap, måleri eller musikaliskt komponerande, har kraft och en önskan eller drift att ständigt uttrycka sig i det medium som de gjort till sitt: berättelser, skulpterande, installationer, konstmusik eller dikt, det beror på talangen.

Varifrån kommer skapardriften?

Varifrån kommer då denna drift att skapa? Freud talar om hur den infantila sexuella nyfikenheten och vetgirigheten omformas genom sublimering till en särskild skapardrift, och att konstnärens skapande livnär av en aldrig stillad längtan efter det förlorade paradiset, den ouppnåeliga njutningen som en ständig längtan efter fullkomlighet. Frustrerad av ständiga misslyckanden i egna ögon kan konstnären förstöra sitt verk och börja om gång på gång tills det till slut blir tillräckligt bra, dock aldrig perfekt, så han eller hon måste ständigt fortsätta. Rikedomen eller berömmelsen är den tillfälliga belöningen men blir alltid otillräcklig efter en

tid, och depressionen, tomheten och sorgen dyker upp, så snart ridån gått ned och applåderna tystnat.

Detta är både förbannelsen och drivkraften hos den konstnär som har hängett sig åt konstnärskapet helt och fullt. Här har renodlats det lilla barnets längtan i sin övergivenhet som egentligen för oss alla är oundviklig men hos en del blir till ett betydelsefullt innehåll i livet. Och liksom det lilla barnet lyhört avlyssnar sin omgivning för att åter få höra den ack så välkända rösten eller för att få inneslutas i den efterlängttade famnen, lär sig diktaren eller bildkonstnären, tonsättaren och författaren att lyssna till samtiden. Kan det vara så att det känsliga och starkt kännande barnet inom konstnären ständigt gör sig påmint genom att det inombords ropar ut sin brist och sin längtan. ”Med barnets uppdämda hunger kastade jag mig över mitt medium och i tjugo år har jag outröttligt och i ett sorts ursinne förmedlat drömmar, sinnesupplevelser, fantasier, vansinnesutbrott, neuroser, troskrampor och rena lögner. Min hunger har varit ständigt ny.” Så beskriver Bergman sin skapardrift 1990. Och att denna hunger, utan att alltid kunna definieras bara kan fyllas på ett sätt: i ett oavslutligt skapande. Bland diktare, konstnärer och artister förefaller det vara vanligt att de som barn känt sig grymt övergivna och lämnade i en sorg som de ständigt uttrycker in i sin konst. Denna smärta och dess försök till bearbetning i ord eller bilder berör oss som ser och läser, så att vi genom deras längtan eller raseri får kontakt med vårt eget livsdrama eller vår egen längtan. Dessa impulser för oss närmare oss själva, vi börjar själva dagdrömma och känna igen oss, delar med konstnären via verket hans sorg som också är vår egen eller komiken i vårt eget liv så att det får oss att för ett ögonblick slappna av och skratta åt oss själva. Detta utgör så en del av konstnjutningen.

Den sköna formen

Men denna samklang som har kunnat förmedlas genom artisten eller konstnären till vårt eget liv räcker ändå inte. Till detta kommer något ytterligare som kännetecknar det konstnärliga skapandet och det är *den sköna formen*, uttrycket som är precist eller färgen som kan lysa och förtrolla. Skönheten kan inte förklaras utan är en undflyende materia som förmådde Ariosto att inte besvara kardinalens fråga. Inför frågan om essensen i skönheten när det gäller ett konstverks eller en romans själva utformning har Freud uttryckt om Dostojevskij, ”måste psykoanalysen sträcka vapen”. Den kan inte förklaras.

I sin roman *På spaning efter den tid som flytt* skildrar Marcel Proust i en berömd passage hur konstnären Bergotte blir besatt av en bild av Vermeer, *Utsikt över Delft*, där han blir helt betagen och fascinerad av en liten gul färgfläck i en detalj av bilden, ”den lilla gula murytan”. Det är en gåta hur konstnären funnit just den gula färgen, just den nyansen som fått den att lysa och bli levande. Detta har med det gåtfulla i skönheten att göra, konstnären vet ofta inte varifrån ingivelsen kommer, det är en mystisk materia som det gäller

att fånga. När Ingmar Bergman filmade *Persona*, kom teamet ingen vart i ateljén. Scenerna var livlösa, dialogen torr. Ingivelsen att flytta inspelningen till hans ännu obebodda hus på Fårö var en ingivelse som därmed ingöt ett sällsamt liv i filmen, så att replikerna fick liv och som lyfte skådespelarnas konst till nya nivåer och filmen blev ett mästerverk. Här blottades i spelet mellan kvinnorna i filmen många nivåer som parallellt fångar en mängd outtalade skikt som låg i nittonhundrasextitalet och som först framträder ett par decennier senare, fångade i den mycket speciella lek som de inblandade i filmningen deltog i. Det kan nämnas att denna djupt allvarliga film blev resultatet av den mest lyckliga och glädjefyllda inspelning som Bergman säger sig ha upplevt. Här förefaller det som om den brist och den längtan var på väg att uppfyllas som jag har nämnt som en av drivkrafterna bakom det konstnärliga skapandet.

Konstkritikern Clive Bell betonade att den formella aspekten på ett verk avgör dess konstnärliga värde. Samspelet mellan former och färger, balansen i bilden betyder allt, medan vad konstnären vill säga eller vilket sammanhang som bildat bakgrund och motiv är irrelevant. Den avgörande sköna formen som ger åskådaren eller läsaren den speciella estetiska njutningen avgör om det är konst eller inte. Bell präglade uttrycket *den signifikanta formen* för detta.

Arbetsförmåga

Slutligen kanske ska nämnas i sammanhanget om det konstnärliga skapandet att allt som nämnts måste kopplas till en särskild arbetsförmåga som leder till att den skapande konstnären oförtröttligt i sina arbetsperioder ålägger sig en sträng arbetsdisciplin, träget och regelbundet under sina arbetsperioder sitter vid och fullföljer sin skapande impuls som alltså måste bära under den tid det tar att fullfölja intentionerna med sitt verk, det må gälla dramatiker som Strindberg eller Norén, författare som Mann eller Proust, konstnärer som Michelangelo, Rembrandt eller van Gogh eller filmmakare som Ingmar Bergman eller Woody Allen.

Linjen mellan lek och skapande

Det går sålunda som jag ser det en linje från det lilla barnets intensiva och målmedvetna längtan efter den slutliga tillfredsställelsen som obönhörligen måste svikas och överlevas, till lekandet som på olika sätt strävar att gestalta längtan och utvinna lust i själva gestaltningen som ändå till slut måste lämnas. Linjen fortsätter till en obändig lust att ta fatt i lekandets princip för att man inte har något annat val och att fullfölja sökandet efter ett medium som tillåter vars och ens talang att utvecklas med eller utan skolor och inte alltid med framgång. Envishet och arbetsförmåga hjälper men räcker inte. Dessutom måste den gnista finnas som inte kan förklaras men som uppfångar tiden och bär skönhetens prägel, vad det nu är.

Litteratur:

Bell, C. (1913): *Art*. Chatto & Windus, London.

Bergman, I. (2000): *Bilder*. Norstedts, Stockholm.

Crafoord, C.(1993): *Barndomens återkomst*. Natur och Kultur, Stockholm.

Crafoord, C. (2001): *Införlivanden*. Natur och Kultur, Stockholm.

Ekelöf, G. (1941): *Färjesång*. Bonniers. Stockholm.

Freud, S. (1996): *Drömydning*. S.Skr. II. Natur och Kultur, Stockholm.

Freud, S. (2007): *Konst och litteratur*. S.Skr. XI. Natur och Kultur, Stockholm.

Klein, M. (1988): *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Red. Lars Sjögren och Ludvig Igra.
Natur och Kultur, Stockholm.

Proust, M. (1983): *På spaning efter den tid som flytt*. Sv. övers. G. Vallqvist.
Bonniers, Stockholm.

Timm, M. (2008): *Lusten och dämonerna. Boken om Ingmar Bergman*. Norstedts,
Stockholm.